

AZ IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁS MŰVÉSZE.

A főváros szellemi életének széles látóhatára, mely éles ellentétet alkotott a kolozsvári évek emlékeivel, mind jelentősebb feladatokkal gazdagította Gyulai tudományos törekvéseit. Hányszor ösztönöztek tudós elmélyedésre azok az írói körök, melyekkel a M. T. Akadémiában s a Kisfaludy-Társaságban került szorosabb kapcsolatba! Minél nagyobb becsvággyal merült el a pesti irodalmi élet mozgalmába, annál ellenállhatatlanabban vonzotta kutató szenvedélyét a magyar irodalom multja. A merészebb vállalkozásoknak különösen kedvezett a segédeszközök bősége, melyek a fővárosban az egyetemi, múzeumi s akadémiai könyvtárakban állottak rendelkezésére.¹ Itt irodalomtörténeti kutatásai nem ütköztek oly nehézségekbe mint Kolozsvárott, hol *Bánk bán*-tanulmányának írásakor *Bák bán* első kiadását sem tudta megszerezni.²

Irodalomtörténeti szempontok vezették Gyulait 1863-ban első pesti kiadványában, Petőfi Sándor

¹ Hunfalvy János: *Budapest és környéke*. 1860. 126., 138., 142. l.

² Gyulai Pál: *Katona József és Bánk bánja*. 1883. VI. l.

Vegyes műveinek három kötetében is. Az egyes művek esztétikai értékét maga állapította meg az előszóban. Petőfi elbeszéléseit és drámáit nem tartotta sikerülteknek, de víg hőskölteményéről: *A helység kalapácsáról* és Shakespeare *Coriolanus*-ának fordításáról annál nagyobb elismeréssel nyilatkozott. Az egész gyűjtemény jelentőségét abban látta, hogy Petőfi magán- és írói jellemének megítéléséhez az eddiginél több anyagot és adatot nyújtott. Külön kiemelte az útirajzokat, mint becses élet- és jellemrajzi forrásokat, továbbá az ifjúkori kísérleteket, mint a költői tehetség fejlődésének jeleit. Ki is vállalkozhatott volna nála több joggal annak a művészi képnek kiegészítésére, melyet Petőfi egyéniségéről egy évtizeddel előbb maga rajzolt? A kiadás irodalomtörténeti jellemét még inkább hangsúlyozták volna az egyes darabokhoz fűződő részletes jegyzetek, de Gyulai egyrészt nem akarta a nagy közönséget a tudományos kutatás eszközeivel elriasztani, másrészt a negyvenes évek politikai viszonyainak magyarázatát sem tartotta saját korában célszerűnek. Ezért szorította össze felvilágosító megjegyzéseit az előszóba. Mindazáltal, ha nem tüntetett is kiadói bírálatának pontosságával, Petőfi *Vegyes műveinek* kiadásával nagy mértékben elősegítette a magyar irodalomtörténet egyik fontos kérdésének megoldását, amennyiben értékes anyaggal járult Petőfi összes műveinek 1892–96. évi kritikai kiadásához és Petőfi életrajzának megírásához.

Az irodalmi életre való közvetlen hatás mellett majdnem egészen háttérbe szorult az irodalomtörténet érdeke Gyulainak két másik kiadványában: Ke-

mény Zsigmond *Tanulmányai*ban és Pákh Albert *Humoros életképeiben*, melyek 1870 táján láttak napvilágot. A kettős szempont jellemzően érvényesült 1872-ben a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* új folyamában, főképp az első kötetben, melyet a Kisfaludy-Társaság megbízásából Gyulai Pál Arany Lászlóval együtt szerkesztett; a második kötet ugyanis tisztára Török Károly gyűjtése és szerkesztése volt. Gyulai a kritikailag rendezett gyűjteményben még mindig lelkesedéssel mutogatta a népballadának és népdaloknak egyszerű szépségeit, de a népköltészetet már inkább, mint a népszellem eredeti nyilatkozásmódját tette alapos tanulmányainak tárgyává. Különösen nagy filológiai felkészültséggel világította meg a magyar karácsonyi misztériumok és vízkereszti játékok eredetét s bennük csak magyar liturgiai misztériumokat látott, míg Toldy Ferenc a kifejlett misztériumdrama töredékeit fedezte fel. A misztériumokról szóló értekezésében következtetéseit annyi művelődéstörténeti és világ-irodalmi ismereten építette fel s az összehasonlító irodalomtörténet módszerét oly biztos kézzel alkalmazta, hogy a magyar irodalomtörténet munkásai számára a reális irodalomtörténeti kutatásnak fényes példáját adta.

Mindezeket az irodalomtörténetírói érdemeket messzire túlszárnyalta Gyulai, mikor Vörösmarty költői nagyságának méltó emléket állított az irodalomban. Feladata: Vörösmarty *Minden munkáinak* kiadása és a költő életrajzának megírása a legnagyobb írói becsvágyat is kielégíthette. Vörösmarty életéből látszólag hiányoznak ugyan a külső és belső

mozgalmak, de annál inkább izgathatták a lélek-búvart a költői lángelme kibontakozásának meglepő részletei. Másrészt a költői egyéniség fejlődése évtizedekre terjedt ki, s a költészetnek mind a három ágában jelentős alkotásokat hagyott hátra, úgy-hogy ezeknek rendezése, magyarázata s esztétikai elemzése joggal foglalkoztathatta mind az irodalom-kutatót, mind a műbírálót. Az irodalomtörténetiről különösen értékes kilátásokkal kecsegtette a nagy költő pályája, mint olyan nagyszerű irodalomtörténeti jelenség, melybe letűnt koroknak költői törekvései futottak össze, s melyből újabb irodalmi mozgalmak indultak ki.

Vörösmarty irodalmi hagyatékának értékesítését 1863-ban Deák Ferenc, a Vörösmarty-árvák gyámja határozta el; ő bízta meg Gyulai Pált is Vörösmarty összes munkáinak sajtó alá való rendezésével. Deák döntése, melyre leginkább Csengery Antal és Kemény Zsigmond br. szava lehetett hatással, annál nagyobb feltűnést keltett, mert hosszú időn át Toldy Ferenc szerepelt az élő és meghalt írók és költők kiadójaként.¹ Úgy látszik, Gyulai — Vörösmartyra s az árvákra való tekintettel — egészen önzetlenül vállalta el a nagy munkát s a Fővárosi Lapok szerint csaknem minden tiszteletdíjról lemondott.² Erre célzott maga is 1864. aug. 9-én Ráth Mórhoz intézett levelében, mikor önérzetesen hivatkozott arra, hogy — saját szavai szerint — „becsületből vállalt magára oly munkát, melyből se

¹ Pintér Jenő: *A magyar irodalom történetének kézikönyve*. II. 1921. 40., 41. l.

² Fővárosi Lapok, 1864. 147. (jún. 29.) sz.

posztó, se pénz, s melynek csak életrajzi részét megírni utólag nem vállalná el 300 forintért sem.¹ Miután a Deák Ferentől összehívott bizottság a kiadók ajánlatait 1863. márc. 22-én megbírálta, Ráth Mór szerezte meg 9000 forintért tíz évre a kiadás jogát.²

A kiadó hamar megegyezett Gyulaival a kiadás tervére nézve. A Koszorú már ápr. 19-én jelentette, hogy Vörösmarty művei az életrajzzal együtt tizenkét kötetre terjednek s májustól kezdve november végéig jelennek meg. Gyulai is munkához látott. 1863. ápr. 24-én felszólítást intézett a lapokban azokhoz, kik Vörösmarty valamely meg nem jelent művének birtokában vannak, hogy a kéziratokat lemásolás végett küldjék el hozzá.³ Egyelőre az életrajz nem jutott tovább az anyaggyűjtésnél, úgyhogy nem kerülhetett sor az első és második kötet kiadására sem, melyekben a lírai költemények gyűjteménye előtt az életrajz foglalt volna helyet. Ezzel mentette magát a kiadó is, mikor július második felében a III., V. és VI. kötetet szétküldte.⁴ Gyulait folyton akadályozta a sokféle elfoglaltság, mely reá májusban részint a pesti református gimnáziumban, részint azon kívül nehezedett, s főkép júniust

¹ Lásd Gyulai Pálnak Ráth Mórhoz 1864. aug. 9-én írt levelét a sümegi állami Darnay-múzeum kéziratgyűjteményében.

² Koszorú. 1863. I. 9. (márc. 1.), 13. (márc. 29.) sz. — Pesti Napló. 1863. 68. (márc. 24.) sz.

³ Pesti Napló. 1863. 95. (ápr. 26.) sz. — Koszorú. 1863. I. 18. (máj. 3.) sz.

⁴ Koszorú. 1863. II. 4. (júl. 26.) sz.

akarta a Vörösmarty-kiadás számára felhasználni. Mint feleségének írta, ekkor négy nap alatt három ívet írt.¹ Még inkább lefoglalta idejét terhes vállalkozása augusztusban. Ekkor fakadt Szabó Károlyhoz írt levelében ily szavakra: „A Vörösmarty-kiadás megöl“.² Így jelent meg október elején a IV., VII. és VIII. kötet.³ A kiadó nem is válthatta be többször megismételt ígéretét s dec. 20-a táján, mikor a IX. és X. kötettel elkészült, arról értesítette a közönséget, hogy a hátralevő négy kötet a következő év februárjának végén kerül ki a sajtó alól.⁴

A kitűzött határidő elteltével azonban Gyulai a hátralevő négy kötet helyett újra mentségekkel fordult az előfizetőkhez. 1864. márc. 3-i nyilatkozatában a mulasztásért magát tette felelőssé s váratlan körülményeire hivatkozva, 4—5 hétnyi türelmet kért.⁵ Különösen nagy erőfeszítéseket tett a kiadás érdekében június folyamán.⁶ Ezeknek eredménye volt a XI. és XII. kötet, melyek közül az első június közepén, a másik július elején került a közönség kezébe.⁷ Ekkor már a kiadó is türelmét veszítette s

¹ Gyulai levele keltezetlen, de mivel Gyulainé elutazásáról s Vörösmarty munkáinak kiadásáról szól, az 1863. évi vihneyi fürdőzés kezdetére vonatkozik s 1863 júniusából származik.

² Lásd Gyulai Pálnak Szabó Károlyhoz 1863. aug. 15-én írt levelét. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1926. 237. l.

³ Koszorú. 1863. II. 14. (okt. 4.) sz.

⁴ Koszorú. 1863. II. 25. (dec. 20.) sz.

⁵ Koszorú. 1864. I. 10. (márc. 6.) sz.

⁶ Lásd Gyulai Pálnak nejéhez 1864. jún. 15-én s valamivel később írt leveleit.

⁷ Koszorú. 1864. I. 25. (jún. 19.) sz. — II. 1. (júl. 3. sz.

egyik nyilatkozatában majd az anyagi kárt hánytorgatta, melyet a késedelem neki okozott, majd azt az ajánlatot tette az előfizetőknek, hogy kívánatra megküldi az I. és II. kötetet az életrajz s a jegyzetek nélkül.¹ Mindez annál inkább felizgatta Gyulait, mert ez időtájt kapott hírt Vihnyéről is, hol felesége vereshimlőben fekvő gyermekeit ápolta. Aug. 9-én már ingerülten jelentette levelében, hogy az I. kötet jegyzeteit bevégezte s a II. kötetrel is hamarosan készen lesz. Egyúttal megfenyegette Ráthot, hogyha „új spectaculumot csap“ s bekötteti az első kötetet az életrajz nélkül, akkor lecsapja a tollat s egy betűt sem ír többé.² Október végén a közönség mégis megkapta Vörösmarty *Minden munkáiból* az utolsó szállítmányt, a jegyzetekkel ellátott első és második kötetet.³

Hátra volt még az életrajz. Ráthnak megfelelt volna kisebb terjedelmű dolgozat is. Gyulai azonban, minél inkább növekedett életrajzi anyaga, annál jelentősebb irodalmi emlékre gondolt. A mű megkezdésének idejét jelzi 1864. aug. 9-i levelében az a kijelentése, hogy az életrajz első ívét csak aug. 13-án küldheti Ráthnak.⁴ Hogy ígéretét be is váltotta, azt bizonyítja a Kisfaludy-Társaságnak 1864.

¹ Koszorú. 1864. II. 1. (júl. 3.) sz.

² Lásd Gyulai Pálnak Ráth Mórhoz 1864. aug. 9-én írt levelét.

³ Koszorú. 1864. II. 18. (okt. 30.) sz. — Vörösmarty *Minden munkái*. Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál. I., II. k. 1864. III—X. k. 1863. XI., XII. k. 1864.

⁴ Lásd Gyulai Pálnak Ráth Mórhoz 1864. aug. 9-én írt levelét.

okt. 26-i ülése, hol Vörösmarty életrajzából azt a részletet olvasta fel, melyben a költő gyermek- és ifjúkorát 23. évéig vázolta.¹ Ez jelent meg a Koszorúnak novemberi és decemberi számaiban.² Mindazáltal Gyulai ekkor még alig volt teljesen tisztában írói tervének nagyságával. A Koszorú is, mely vele mindig szoros kapcsolatot tartott fenn, október végén 5—6 ívnyi életrajzról tett említést, melyet a kiadó a jövő hónapban küld szét.³ Az új határidő elmulasztása a kiadó türelmetlenségét s Deák Ferenc közbelépését vonta maga után. Deák kezdettől fogva állandóan érdeklődött a Vörösmarty-kiadás iránt s 1864 augusztusának elején is ez ügyben váltott levelet Gyulai Pállal.⁴ Ő ajánlotta Gyulainak azt is, hogy a Vörösmarty-kiadás szempontjából nézze át Zádor Györgynek, Vörösmarty barátjának kéziratgyűjteményét.⁵ Még több figyelemmel kísérte az életrajz kialakulását, mióta november elején a fővárosba költözött.⁶ Valószínű, többször hallotta Ráth panaszait is, azért szólította fel Gyulait 1865. január derekán, hogy három hónap alatt okvetlenül végezze be Vörösmarty életrajzát. Ekkor Gyulai

¹ Lásd a Kisfaludy-Társaság 1864. okt. 26-i ülésének jegyzőkönyvét.

² Koszorú. 1864. II. 20. (nov. 13.), 21. (nov. 20.), 22. (nov. 27.), 23. (dec. 4.), 24. (dec. 11.) sz.

³ Koszorú. 1864. II. 18. (okt. 30.) sz.

⁴ Lásd Deák Ferencnek Gyulai Pálhoz 1864. aug. 9-én írt levelét. *Deák Ferenc emlékezete*. Levelek 1822—1875., 1890. 316. l.

⁵ Lásd a Kisfaludy-Társaság 1895. jún. 19-i ülésének jegyzőkönyvét.

⁶ Pesti Napló. 1864. 251. (nov. 3.) sz.

április végére ígérte a munka befejezését s minden kész fejezetet felolvasott Deák előtt, hogy azután a kiadó rendelkezésére bocsássa. Deák annyira komolyan vette Gyulai irodalmi művét, hogy csak állami ügyek kedvéért halasztotta el meghallgatását. Így szakították félbe egy alkalommal a felolvasást, mert Andrássy Gyula grófnak fontos beszéde volt Deákkal.¹

A közvélemény ingerültségét leginkább kifejezte a Szegedi Híradó s utána a Fővárosi Lapok, mikor Gyulait a saját és az irodalom hitelére figyelmeztették. Ezeknek válaszolt Salamon Ferenc a Pesti Naplónak 1865. márc. 24-i számában s hosszú cikkben fejtegette, hogy az írói hitel az irodalmi munkának nem időtartamától, hanem lelkiismeretességétől függ. Salamon itt Gyulai után mondhatta, hogy az életrajz 8—9 sűrűn nyomott ívre terjed. Gyulai ugyanis máj. 2-i levelében szintén ilyenformán tájékoztatta Ráthot. E szerint — bár kinnal — sikerült neki az életrajzot annyira összeszorítania, hogy az a már kinyomott résszel együtt 9 nyomott ívet fog kitenni. Ebből Gyulai hat nyomott ívre valólt írt meg májusig s a hátralevő három ív számára kért Deáktól és Ráthtól újabb határnapot. Mint Ráthnak írta, sajnálta a nekik szerzett kellemetlenséget, de már nem bánta azt sem, ha az egész munkát, mely neki csak kellemetlen emlék volt, szemétre dobják.² Ezek után még hónapok kemény munká-

¹ Lásd Gyulai Pálnak Ráth Mórhoz 1865. máj. 2-án írt levelét a sümegi állami Darnay-múzeum kézirat-gyűjteményében.

² Lásd Gyulai Pálnak Ráth Mórhoz 1865. máj. 2-án írt levelét.

jába került a hátralevő életrajzi adatoknak végső alakba való öntése. A Fővárosi Lapok 1865. aug. 5-én adta hírül, hogy Gyulai bevégezte Vörösmarty életrajzát, s még csak a nagy költő haldoklásának rajzát kell egy-két vonással kiegészítenie. Ekkorra az író terve annyira kibővült, hogy az egész mű 13 és fél íven került ki a sajtó alól. A Pesti Napló 1865. okt. 19-én jelentette, hogy Vörösmarty *Minden munkáinak* kiadója megkezdte Vörösmarty életrajzának szétküldését. Gyulai műve nemsokára külön kiadásban is megjelent.¹

Az a nagy szellemi hagyaték, mely Vörösmarty műveiben szállott a magyar nemzetre, kettős feladat megoldását jelentette a Vörösmarty-kiadás rendezője számára: a szöveg megállapítását és magyarázatát. Gyulai tisztában volt a rábízott irodalmi értékek rendkívüli jelentőségével s azért a legnagyobb felelősségérzettel teljesítette kettős kötelességét.

A kiadás alapjául Vörösmarty munkáinak az a kiadása szolgált, melyet a szabadságharc előtt Bajza és Toldy rendeztek sajtó alá. Ennek anyagát azonban Gyulai saját kutatásainak gazdag eredményével annyira megnövelte, hogy Vörösmartynak egyik-másik költői alkotása, mint *Romeo és Júlia* fordításának töredéke is, az új kiadásban látott először napvilágot. Mindazáltal több művet mellőznie kellett, köztük Vörösmartynak legterjedelmesebb ifjúkori drámáját: *Zsigmondot*, melyet a kiadás befejezése előtt néhány héttel fedeztek fel.² Gyulai azon-

¹ Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza*. Pest, 1866. Kiadja Ráth Mór. 1—216. l.

² Vörösmarty *Minden munkái*. Rendezte és jegyeztekkkel kísérte Gyulai Pál. I. 1864. I. l.

ban, mint a Vörösmarty-kiadás rendezője nemcsak teljességre törekedett, hanem egyúttal a filológia minden eszközét felhasználta, hogy a költői kifejezőmódnak minden elemét megvilágítsa. A szöveget az utolsó kiadás szerint adta, de feltüntette a kiadások közt levő különbségeket s Vörösmartynak a saját példányában tett változtatásait is, sőt egy-két helynél az eredeti kéziratot is figyelembe vette. Így a *Tündérvölgynek* egy sorát, mely csak az első kiadásban fordul elő, beiktatta, mert Vörösmarty kéziratában is megvolt. Hasonlókép közölte a *Megyeri* című epigramma negyedik kidolgozását is, hogy az ötödikben annál inkább nyomon követhesse a formával küzdő eszmét.¹ Az a mód, ahogyan Gyulai a Vörösmarty-kiadás szövegét megbírált, egyaránt tanúskodik a tudós irodalomkutatónak lelkiismeretességéről és kiművelt ízléséről.

Vörösmarty költői és prózai munkái azonban époly sokat köszöntek Gyulai értékes irodalomtörténeti jegyzeteinek, mint biztos szövegbírálatának. Mennyi apró gonddal tárta fel az egyes művek keletkezésének és megjelenésének körülményeit! Majd a költői eszme eredetét nyomozta, majd nyelvészeti kérdésekbe bocsátkozott, majd az irodalmi hatást részletezte s bizonyságaiul hol a költő leveleit, önéletrajzi jegyzeteit közölte, hol meg a költő hozzátartozóit és barátait szólaltatta meg. Így hívatkozott Egressy Gáborra, Fáy Andrássra, Gaál Józsefre, Toldy Ferencre, Vörösmarty Jánosra, Zádor

¹ Vörösmarty *Minden munkái*, IV. k. 1863. 291. l.
— II. k. 1864. 300. l.

Györgyre, úgyhogy jegyzeteiben hatalmas irodalomtörténeti anyagot halmozott fel. Mivel egyik-másik adat később került elő, nem mindig találta meg kellő helyét. Így csak a VI. kötetben a *Csongor és Tündé*-hez csatolt jegyzetben tudjuk meg, hogy Vörösmarty *A két szomszédvárt* is Fehérvár mellett Kesziben írta, hol unokabátyjának Urhidán és Ságbon szülője volt. Mennyivel inkább illett volna ez az adat *A két szomszédvár* magyarázatába a IV. kötetbe.¹ A magyarázatok komolyságát semmi sem bizonyítja inkább, mint az a szenvedélyes irodalmi vita, melyet Gyulai a *Fóti dal* kezdő sorához fűzött jegyzetéért Brassai Sámuellel folytatott.² Ily átható figyelem mellett tizenkét kötetten át bő alkalma nyílt a kiadás rendezőjének arra, hogy Vörösmarty költészetének majdnem minden nevezetesebb kérdését érintse vagy tisztázza.

Az a Vörösmarty-kiadás, melyet Gyulai 1863—64-ben rendezett sajtó alá, a sokoldalú tudományos bírálatnak nagyszerű eredménye volt, olyan, minőt előtte nem mutatott fel a magyar irodalom. Ezt ismerte el Salamon Ferenc is, mikor 1865. márc. 24-én a Pesti Naplóban Vörösmarty *Minden munkáinak* kiadásáról így nyilatkozott: „Azok a felvilágosító

¹ Vörösmarty *Minden munkái*. VI. k. 1863. 297. l. — IV. k. 1863. 297. l.

² Brassai: Gyulai Pál legújabb leleményei az *aesthetikában*. Fővárosi Lapok. 1864. 258. (nov. 11.) sz. — Brassai: *Indítvány*. U. o. 277. (dec. 3.) sz. — Gyulai Pál: *A „Fóti dal” egyik soráról*. Koszorú. 1864. II. 21. (nov. 20.) sz. — Gyulai Pál: *Még egyszer a „Fóti dal” egyik soráról*. U. o. 24. (dec. 11.) sz.

jegyzetek, melyek a költő életéből s az egykorú irodalmi viszonyokból merítve, minden kötet végén található, kétségkívül fölébe emelik ezen kiadást jelles költőink bármely kiadásának“. Salamon a jegyzeteket minden következő Vörösmarty-kiadás elsőrendű forrásainak tartotta s előre látta, hogy a jövő nemzedék teljes elismeréssel adózik majd Gyulainak a kiadás érdekében hozott önzetlen áldozataiért. Az idő teljesen igazolta Salamon nézetét. Egyrészt Gyulai maga egészítette ki az 1863—64. évi Vörösmarty-kiadást Vörösmarty *Összes munkái*-nak 1884—85. évi kiadásában, másrészt magas színvonalú kiadói munkássága három évtizeden át szinte elérhetetlen eszményképül szolgált hasonló vállalkozások számára.

Amint Gyulai az 1863—64. évi Vörösmarty-kiadás rendezésével új utat tört irodalmunk kutatásában, még inkább új irányt adott a magyar irodalomtörténetírásnak Vörösmarty életrajzával. Ily szerephez kétségtelen jogot biztosítottak számára alapos előkészületei. Műbírálatait már az ötvenes években történeti szellem hatotta át. Németországban látta a nagyszerű feladatokat, melyeket a német irodalomtörténetírás a legváltozatosabb eszközökkel oldott meg. Petőfiről és Katonáról szóló tanulmányaiban pedig maga tett fényes bizonytságot arról, mily magas szempontból fogta fel a magyar irodalom fejlődését.

Hogy Gyulait mindig érdekelték az irodalomtörténetírás kérdései, azt itt is, ott is elárulta Vörösmarty életrajzában. Mikor a nagy költőnek s a hozzá feltétlenül ragaszkodó Sallay Imrének viszonyát

rajzolta, tárgyát az angol irodalom életének egyik meghatározó mozzanatával: Johnson és Boswell barátságával hasonlította össze. Azt mondta, hogy Sallay majdnem olyan szeretettel és bámulattal csüngött Vörösmartyn, mint Johnsonon Boswell; azért sajnálta, hogy a hű ember nem írt naplót, mint Boswell.¹ Az életrajz, mellyel Boswell a nagy Johnson Sámuel egyéniségének képét megörökítette, leginkább megragadhatta Gyulai figyelmét Carlyle és Macaulay tanulmányaiban. Ez annál könnyebben megtörténhetett, mert könyvtárában már az ötvenes években helyet foglalhattak a két angol írónak németre fordított tanulmányai.² Gyulai olvasta mindkét írónak Boswell életrajzi munkájáról szóló cikket,³ mégis mintha megjegyzésén s a benne nyilatkozó rokonérzésen inkább nyomot hagyott volna az a nagy tisztelet, melyet Carlyle érzett Johnsonnak hűségese életrajzírója, Boswell iránt. Mindazáltal Gyulai másképp fogadta az életrajzírásban az egyik s a másik angol író útmutatását. Amennyire visszhangra talált lelkében Carlyle puritán erkölcsisége,

¹ Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza*. 1866. 23. l.

² Gyulai Pálnak a kolozsvári ref. kollégium könyvtárába került könyvei között vannak a *Thomas Carlyle's ausgewählte Schriften* (Deutsch von A. Kretschmar. 1855. I—VI. B.) és a *Thomas Babington Macaulay's kleine geschichtliche und biographische Schriften* (Übersetzt von Prof. Friedrich Bülow. 1850—53. I—IV. B.) című kötetek.

³ Carlyle tanulmányának címe: *Boswell's Lebensgeschichte Johnson's* 1832-ből (III. k. 86—158. l.); Macaulay tanulmányának címe: *Samuel Johnson* 1831-ből. (IV. k. 501—565. l.)

annyira idegen maradt előtte a nagy angol gondolkodónak rejtelmes világnézete. Sokkal inkább eszményképül ismerte el az igazságnak azt a szenvedélyes szeretetét, mellyel Macaulay a jellemelek erényeit és bűneit megítélte.¹

Még több ösztönzést nyert a magyar életrajzíró Goethenek angol életrajzírójától: Lewes György Henriktől, ki kétkötetes művében rajzolta meg a nagy német költő egyéniségének fejlődését. Gyulai erről az életrajzról már németországi tartózkodásának idején tudomást szerezhett, hiszen az első kötet fordítását a német lapok 1856 decemberében általános elismeréssel fogadták.² Érdeklődését csak fokozta barátjának, Szász Károlynak, Lewes későbbi fordítójának a mű iránt érzett rendkívüli tisztelete. Olvasta azt a részletes ismertetést is, melyet Szász Károly Goethenek angol életrajzáról 1859-ben a Budapesti Szemlének 68. lapján adott.³ Ennek a lelkes cikknek eszméi tértek vissza a *Katona József és Bánk bánja* című tanulmányban, mikor Gyulai a sesenheimi lelkész leányát, Friderikát, mint Goethe

¹ Carlyle és Macaulay hatását azzal is elárulta Gyulai, hogy később is több tanulmányukat lefordíttatta az Olesó Könyvtár számára, így Carlyletől Burns és Scott Walter életrajzát, Macaulaytól Milton, Byron, Johnson és mások életrajzát.

² Lásd a Lewes művéről szóló *Urtheile der Presse* című közleményeket a mű német fordításának, a *Goethe's Leben und Schriften* című munkának 1858. évi kiadása előtt.

³ Szász Károly: *Goethe. Élet- és jellemrajz*. Lewes kétkötetes műve, Goethe életrajza alapján. Budapesti Szemle. 1859. V. k. 3—31. l., 186—220 l.; — VI. k. 49—64. l.

könnyelműségének és nagyravágyásának áldozatát vette védelmébe. Szász Károlynak ismertető cikkéből idézte Gyulai Katona *Bánk bánjáról* szóló akadémiai székfoglaló értekezésében a dráma kettős feladatának, a közönség és művészet kielégítésének elvét is és — saját szavai szerint — Lewes meghatározását egyszerűnek és találónak tartotta.¹ Ha azonban Gyulai ennyi értéket fedezett fel Lewes két kötetének ismertetésében, akkor bizonyára olvasta a mű német fordítását is, mely 1858-ban már harmadik kiadását érte meg.² Erre vall Vörösmarty életrajzában a Goethere való többszörös hivatkozás, valamint a Goethe fogyatékos zenei tehetségére vonatkozó adat, mely a Szász Károly-féle ismertetésből hiányzik, de Lewes művében előfordul.³ Az angol író alkotása az évtizedek hosszú során sokat veszített eredeti értékeiből, de mint Goethenek első igazi, nagyszabású életrajza, saját korában sikeresen töltötte be hivatását, amennyiben a nagy költői egyéniség és költői világ kibontakozását méltó képen foglalta össze.⁴ Szász Károly is — akadémiai emlékbeszéde szerint — alig ismert írói életrajzot,

¹ Vesd össze a Budapesti Szemlében az 1859. évi V. k. 21., 22. lapját az 1860. évi XI. k. 81. lapjával, továbbá az 1859. évi VI. k. 57. lapját az 1860. évi XI. k. 80. lapjával.

² *Goethe's Leben und Schriften*. Von G. H. Lewes. Übersetzt von Dr. Julius Frese. Dritte Auflage. 1858. I., II. B.

³ Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza*. 1866. 17. l. — G. H. Lewes: *Goethe's Leben und Schriften*. 1858. I. 46. l.

⁴ Harry Mayne: *Geschichte der deutschen Goethe-Biographie*. 1914. 31—33. l.

mely az írónak és embernek teljesebb és világosabb képét adta volna mint Lewes műve.¹ Gyulait nem igen zavarták Lewes kutatásainak és fejtegetéseinek fogyatkozásai, annál inkább méltányolta azt az állandó törekvést, mely a lélektan és a műbírálat eszközeivel akart egy nagy szellem mélységeibe bevilágítani. Ez a példaadás hagyott nyomot Vörösmarty életrajzának tervezésén. Beöthy Zsolt is arra a következtetésre jutott, hogy Gyulainak *Vörösmarty életrajzában* egyik kiváló mintája Lewes Goethe-könyve volt. Ennek valóját ismerte fel különösen a kompozíciónak abban a módjában, mely hősének emberi és írói pályáját együtt vezeti s állandóan egymásra hatásában tünteti fel.²

A különböző történeti felfogásmódok közül leginkább sarkalta Gyulai becsvágását a fejlődéstörténeti. Írói célját nem sokkal művének befejezése után maga határozta meg, mikor egy bírálat keretében a költő életrajzának elméletét vázolta. Itt az életrajz-író feladatát költő hőisével szemben abban látta, hogy kísérje tehetségének és jellemének fejlődését a társadalmi és irodalmi viszonyok kedvező vagy kedvezőtlen befolyásai közt s mutassa ki szellemének hatását és munkáinak becsét.³ Ily szempontok ve-

¹ Szász Károly: *Emlékbeszéd Lewes H. Gy. felett.* 1881. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. IX. k. 6. sz. 11. l. M. T. Akadémia.)

² Beöthy Zsolt: *Írói életrajzok.* (Romemlékek. 1923. I. 345., 346. l.)

³ Gyulai Pál: *Zilahy Károly munkái.* Budapesti Szemle. 1866. (*Kritikai dolgozatok újabb gyűjteménye.* 1927. 221. l.)

zették Gyulait saját művében is. Mint a lélekelemzés művésze felülmúlta Goethenek angol életrajzíróját a lelkvilág s az irodalmi élet mozgatóerőinek kikutatásában, úgyhogy a fejlődésnek rejtettebb útjait is felfedezte.

A történeti rajz hitelét Gyulai elsősorban a széleskörű anyaggyűjtéssel s főkép a szigorú történeti bírálattal biztosította. Amint egykor Petőfiről szóló tanulmányában adatainak azért tulajdonított értéket, mert ítélettel válogatta meg őket s mindegyiket hiteles forrásig tudta visszavinni,¹ épúgy Vörösmarty életrajzában is joggal hivatkozhatott volna kutatásainak biztos alapjaira. Az alatt a harmadfél év alatt, amíg Vörösmarty életrajzán dolgozott, nemcsak az irodalomban gyűjtött össze mindent, ami tanulmányainak köréhez tartozott, hanem egyúttal a társadalmi életben is érintkezésbe lépett azokkal, kiknek valamikor Vörösmartyval kapcsolatuk volt. Így értékesítette a szülei ház és a gyermekkor rajzában Vörösmarty öccsének, Jánosnak értesítéseit; így festett hű képet a költő családi köréről a leghivatottabb tanúnak, Vörösmarty özvegyének útmutatásával. Többször fordult felvilágosításért Deák Ferenchez is. 1864. augusztus elején írt levelében is arra kérte, hogy egy bizonyos adatot, mely az életrajz végére való, küldjön be s írja meg, kívánja-e beleszövéset.² Még több alkalom nyílt az adatok megbeszélésére, mikor Gyulai az életrajz kész ré-

¹ Gyulai Pál: *Petőfi Sándor és lírai költészetünk.* (Kritikai dolgozatok. 1908. 2. 1.)

² Lásd Gyulai Pálnak Ráth Mórhoz 1864. aug. 9-én írt levelét.

szeit Deáknak időnként felolvasta. Ily bensőséges szellemi kapcsolatra mutat Eötvös Károly feljegyzése is, mely szerint Gyulai, ki Vörösmarty özvegyétől kapta Deák Ferencnek Vörösmartyhoz írt leveleit, engedelmet kért Deáktól a levelek felhasználására, de Deák a levélsomót az égő kályhába dobta. Valószínű, Eötvös Károly feljegyzése nem bírná el a történeti bírálat ítéletét, de alapjában véve mégis Gyulainak lelkiismeretes anyaggyűjtéséről s Deáknak élénk érdeklődéséről tesz tanúságot.¹ Salamon Ferenc is, ki jól ismerte az életrajzíró küzdelmeit, dícsérettel emelte ki, hogy Gyulai Vörösmarty életrajzát többnyire addig fel nem használt adatok szerint írta, melyeknek egy része különben örökre elveszett volna.² Minél inkább feltárta azonban Gyulai Vörösmarty életének titkait, annál inkább sajnálhatjuk, hogy a kiadó kedvéért művét annyira összehúzóította s e miatt sok értékes adatot hagyott írói műhelyében felhasználatlanul.

A nagy életrajzi anyagban Gyulai leginkább kiművelt ízlésével teremtett rendet. Mivel történetet írt, nagyjában az időrendhez ragaszkodott, de minden újabb feladata számára megvárta a kellő időpontot. Előbb végig kísértte Vörösmarty anyjának élet-harcát, azután fordította figyelmét a költő ifjúkorára. Vörösmarty első szerelmét is csak akkor hozta szóba, mikor a *Zalán futásának* keletkezését világította meg. Hasonlóképp megkereste a legjobb alkalmat arra is, hogy a költői egyéniség fejlődésének

¹ Eötvös Károly id. m. 1901. II. 206—208. l.

² S. F.: Vörösmarty összes műveinek kiadása. Pesti Napló. 1865. 69. (márc. 24.) sz.

történetébe előbb eposzainak, majd drámáinak s végül lírai költeményeinek elemzését illessze be. Ily elrendezés eredménye volt, hogy Vörösmarty életrajzának részei szinte egymásba kapcsolódtak s egységes egésznek alkottak. Gyulai feltétlenül uralkodott tárgyán s az alkotórészek összhangját semmiért sem áldozta fel; azért nem részletezte a mellékkérdések tudományos megoldását sem. Szerkesztésmódjának finomságai kétségtelenné tették, hogy művének anyagát avatott művész keze alakította.

Még nagyobb tér nyílt Vörösmarty életrajzában Gyulai jellemrajzoló tehetsége számára. Egész sor alkalmak lépett elébe a letűnt évtizedek ködéből, hogy egy-két vonással mindegyiket egyénítse. Tollát a rokonérzés is vezette, mikor Vörösmarty gyermekkorának kimagasló alakjait jellemezte. Mintha saját emlékein keresztül inkább megértette volna a gondos apát, a széplelkű anyát s az ábrándos fiút. A rajz oly lelkes s mégis annyira igaz, hogy egészen ráillik Riedl Frigyes következő megjegyzése: „Vörösmarty életrajzában az első fejezet: Vörösmarty ifjúsága, olyan, mint egy jeles regénynek első fejezete”.¹ Gyulai, a jellemrajzoló tudós, sokat tanult Gyulaitól, a novellairótól; mindig a valóságból indult ki s a költészet eszközeit éles ítélettel alkalmazta. Nem hiába lelkesült Macaulay művészi jellemrajzaiért, maga is épúgy egyénekkel népesítette be Vörösmarty életrajzát, mint a nagy angol történetíró egykor saját történeti műveit. Így egyénítette a Perczel-család tagjait, az ifjú Vörösmarty bará-

¹ Riedl Frigyes id. m. 27. l.

taít, a magyar írói körök fő- és alvezéreit, a politikai élet nagyjait, köztük Deák Ferencet. Mindazáltal Gyulai élesen elkülönítette az életrajzot a regénytől s maga sem hajhászta a regényest Vörösmarty életében. Saját vallomása szerint Vörösmarty szerelmi viszonyáról sokkal kevesebb adata volt, hogysen részletesen rajzolhatta volna. A viszony jellemzésére mégis inkább idézte Vörösmarty leveleit, mintsem a hiányzó adatokat a költői képzelet játékával pótolta volna.¹

A legnagyobb feladat várt Gyulaira Vörösmarty jellemrajzában. Éles tekintettel állapította meg a külső megjelenés elemeit: a tisztos ruházatot, a himlőhelyes arcnak komoly és méléző kifejezését s a barna szem fényét. Hasonló elmélyedő figyelemmel találta meg a belső élet egyéni vonásait is a nemes egyszerűségben, a szenvedély és ábránd vegyületében, a csendes komolyságban s magyaros humorban. Amint azonban Petőfi életrajzírójának hibául rőtta fel, hogy a költő nagyságát csak emlegette, de nem érezttette a jellemrajzban,² maga is fő kötelességének tartotta mindazt kiemelni, ami hőset irodalomtörténeti személlyé avatta. Leginkább itt bontakozott ki Gyulainak műbírálói és irodalomtörténetírói egyénisége teljes nagyságában. Mélyreható esztetikai elemzése Vörösmarty költői munkásságának minden értékét feltárták, legfeljebb a drámai alkotások bírálata várt művének későbbi kiadásában bővebb részletezésre. Ítéleteiben semmiféle tekintély sem

¹ Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza*. 1866. 56—63. l.

² Gyulai Pál: *Zilahy Károly munkái*. 1866. (*Kritikai dolgozatok újabb gyűjteménye*. 1927. 221. l.)

korlátozta. Míg Toldy *Cserhalomban* ünnepelte az eposzköltő Vörösmarty legbüszkébb diadalát,¹ addig Gyulai *A két szomszédvárért*, Vörösmartynak legmerészebb s legművészebb elbeszélő költői alkotásáért lelkesült, melyet Toldy hibáztatott. A költők megítélésében azonban — saját szavai szerint — igazságtalanságnak tartotta a történelmi szempont mellőzését.² Ezért fogta fel Vörösmarty költői egyéniségét, mint a magyar irodalom fejlődésének kiemagasló pontját. *Zalán futásának* keletkezését nemcsak a megelőző politikai mozgalmak rajzával magyarázta, hanem a magyar eposz fejlődésének történetével is. Még nagyobb történeti távlatba állította a *Szózatot*, mikor a magyar hazafiúi líra fejlődését végig kísérte a kódexek korától Vörösmartyig. Így látta Vörösmartyban és utódaiban: Petőfiben és Aranyban a nemzeti szellem költői nyilatkozásait, mint a fejlődésnek különböző fokozatait. Még magasabb szempontból, a világirodalom történetének magaslatáról tekintett Vörösmarty költészetére, mikor benne az irodalmi irányoknak: a romanticizmusnak s a klasszicizmusnak küzdelmét fedezte fel.

Az a mélyértelmű kép, melyet Gyulai Vörösmarty életrajzában hősének emberi és költői egyéniségéről festett, mind részleteiben, mind egészében igazi művészi alkotás. Az életrajzi anyag összehordásában és megírásában nagy része volt a modern irodalomtörténetírás eszközeinek, mint az össze-

¹ Toldy Ferenc: *Aesthetikai levelek Vörösmarty epicus munkáiról*. 1827. (*Összegyűjtött munkái*. VIII. 1874. 139. l.)

² Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza*. 1866. 116. l.

hasonlító irodalomtörténetnek, de a mű felépítésében az alkotó képzelet vitte a főszerepet. Gyulai nagy gondot fordított a környezet rajzára is, de ebben nem valami tudós rendszer vezette, mint Taine-t környezetelmélete az angol irodalom történetében.¹ Jellemrajzoló módja közelebbi rokonságban állott a realista regényíró felfogásával, ki a jellem fejlődését egészen gyökeréig akarja nyomozni. Riedl Frigyes is azt tartotta, hogy Gyulai azokat a szempontokat, melyeket Vörösmarty életrajzában követett, nem irodalomtörténeti módszertantól vezetve alkalmazta, hanem költői ösztönből.² Mennyire illett e művészi alkotáshoz a művészi külső alak, melyet Gyulai gondolatainak kifejezésére használt! Szelleme minduntalan kigyúlt, úgyhogy meglepő eszmetársításaival szinte elkápráztatja szemünket. Valóban oly ragyogó párhuzamok, minőket Gyulai majd Vörösmarty és Deák, majd Vörösmarty és Berzsenyi között vont, messzire bevilágítottak az eszmék renetegébe. Más értékei még a művészi alaknak a kitűnő elbeszélésmód, melyet az életrajzíró a novellaírótól örökölt, valamint a fejlett értekező próza, melynek kifejező voltát alig lehetett már fokozni.

Mindezek az értékek redkívüli jelentőséget adtak Gyulai alkotásának. A fény, mely a nagy nemzeti költő homlokára esett, az elnyomott nemzetnek biztatóul, a magyar irodalomnak útjelzőül szolgált.

¹ Az a rövid cikk, mely a Koszorúnak 1864. márc. 13-i számában ismertette Taine művét: *Az angol irodalom történetét*, alig keltette fel Gyulai érdeklődését.

² Riedl Frigyes id. m. 27. l.

Legtöbbet adott Gyulai a magyar irodalomtörténet-írásnak. Egyrészt Vörösmarty költészetével kapcsolatban a magyar irodalom életét magasabb szempontból bírálta meg s a fejlődés kimagasló pontjait szinte megfellebbezhetetlen értékjelzéssel látta el. Másrészt az irodalomtörténetírás művészi feladatait oly kiművelt ízléssel s oly fejlett költői érzékkel oldotta meg, hogy példaadása a magyar irodalomtörténetírás megújhódását idézte elő. Az irodalomtörténeti szellem változását leginkább érezteti velünk az a nagy különbség, mely Gyulai műve és Toldy Ferencnek majdnem egykorú munkája: *Kazinczy és kora* című életrajzi emléke között mutatkozott.¹ Toldy is nagy szorgalommal gyűjtötte össze életrajzi adatait, de forrásai annyira uralkodtak rajta, hogy az emlékiratokból, levelekből és okiratokból vett terjedelmes idézetei megzavarták az előadás egységét. Jellemzőmódja is messzire elmaradt Gyulai jellemrajzoló művészetétől, úgyhogy védőügyvédi szempontjai szinte eltorzították hősé- nek jellemét. Míg Gyulai, Vörösmarty életrajzírója, márványszoborban örökítette meg a nagy költői egyéniség jellemző vonásait, addig Toldy Ferencnek Kazinczy tiszteletére írt életrajzi emlékében inkább csak márványdarabokat látunk, melyeknek a művész képzelete s alakító keze adhatott volna mélyebb értelmet.

Leginkább a Vörösmarty-kiadással járó huzavona magyarázza meg, hogy Gyulai életrajzírói

¹ Toldy Ferenc: *Kazinczy és kora*. MDCCCLIX. 1—211. l., I—XXX. l.

munkája az időszaki sajtóban nem talált arra az elismerésre, melyet megérdemelt volna. Zilahy Imre a Fővárosi Lapoknak négy számában behatóbban foglalkozott ugyan vele, de fogyatékos műbírálati elveinél fogva nem tudta Gyulai alkotását teljes jelentősége szerint méltatni.¹ A tárgy hibájául róta fel, hogy Gyulai nem fejthette ki történetírói tehetségét, s hogy az eseményeket hamar mellőzte az elméletekért. Mindazáltal nagybecsülésének határozott jelét adta, mikor Gyulaiban irodalomtörténeti fejtegetéseire való tekintettel a legszebb magyar irodalomtörténet íróját tisztelte. Több joggal szólhatott volna a kérdéshez Salamon Ferenc; minthogy azonban az életrajz elkészülte előtt nyilatkozott a Pesti Naplóban, inkább csak sejtelmek árulhatta el.² Ő látta az adatok gyűjtésére és megválogatására fordított fáradságot, valamint a feldolgozás gondos munkáját s ez alapon gondolta, hogy Vörösmarty életrajza egyik legjobb írói élet- és jellemrajzunk lesz. Reményét leginkább a Koszorúban megjelent mutatóványokra építette, melyek Vörösmarty egyéniségét a valósághoz s a költő képzeletvilágához híven mutatták be. Amit az időszaki sajtó félig mondott ki, azt kiegészítette az irodalmi közvélemény. Teljes mértékben igazságot szolgáltatott Gyulainak a M. T. Akadémia, mikor 1868. márc. 17-i nagygyűlésén az 1861—1866. évkörre szóló ötven arany Marczibányi-jutalmat

¹ Zilahy Imre: *Vörösmarty életrajza*. I—IV. Fővárosi Lapok. 1865. 254. (nov. 5.), 255. (nov. 7.), 256. (nov. 8.), 257. (nov. 9.) sz.

² S. F.: *Vörösmarty összes munkáinak kiadása*. Pesti Napló. 1865. 69. (márc. 24.) sz.

Gyulai Pál *Vörösmarty életrajza* című munkájának ítélte oda. Az indokolás szerint a kitüntetett mű a megszerezhető adatok legítéletesebb és legszorgalmasabb felhasználásával nyomról-nyomra kíséri a nagy költő fejlődését a magán- és országos viszonyok között s ezzel egy kiváló korszak műveltségének mesterei rajzát adja, a költőnek irodalmi és társadalmi hatását egyaránt jellemzi, úgyhogy irodalmunkban az életrajzi munkák között az első helyet foglalja el.¹ Valóban az Akadémia határozata annyira számbavette Gyulai művének minden igaz értékét, mintha benne az irodalomtörténet már előre megfogalmazta volna végső ítéletét.

Az irodalmi jelentőségnek még biztosabb fokmérője az a mély hatás, mellyel Gyulai a magyar irodalomtörténetnek rohamos fejlődését alapozta meg. Ő már 1857-ben Erdélyi Jánossal folytatott irodalmi vitájában hangoztatta az irodalomtörténetnek művészi voltát, de művészetén nemcsak a külső alak szépségét értette, hanem a jellem- és korfestés, a hatáskutatás, az esztétikai elemzés és műbírálat titkait is.² Ezt a fényes programot az utolsó betűjéig megvalósította *Vörösmarty életrajza*, hogy Toldy Ferenc célkitűzésein túl hosszú időre megszabja a magyar irodalomtörténetírás útjait. A művészi szellemű irodalomtörténetben Gyulait az a gondolat vezette, hogy a költészet értékeit az irodalomtörténetíró csak a költészet eszközeivel közelít-

¹ A M. T. Akadémia Értesítője. II. évfolyam. 1868. 91., 92. l.

² Gyulai Pál: *Polemikus levelek*. 1857. (*Kritikai dolgozatok*. 1908. 259., 260. l.)

heti meg s hozhatja közelebb közönségéhez. Másik szempontja a történetírás lényegére figyelmeztette. Ezért hirdette 1866-ban egy írói életrajz bírálatában, hogy az életrajz is történetírás és épenúgy megkívánja a történelmi bírálat, a bölceleti vizsgálódás és művészi alakítás vegyületét, mint akár-mely más történelmi mű.¹ Tulajdonkép a költői pályának s benne a költészetnek értelmezését akarta a tudós önkényétől és erőszakosságától megvédeni; azért azon a bölceleti vizsgálódáson is, melyet az életrajzírótól megkívánt, inkább a fejlődéstörténeti kutatást, mint a fejlődésnek Hegel-féle elméletét értette. Az ő irodalomtörténetírása is szellemkutatás volt, de az irodalomban az emberi és nemzeti szellemnek oly bonyolult és oly nagyszerű nyilatkozását látta, hogy azt önkényes elméletek játékszerévé tenni nem engedte. Az az irodalomtörténet, mely szeme előtt lebegett, a lelki erőknek zavartalan összeműködését jelentette s a XIX. századnak szabad történelmi felfogásával teljesen összehangzott.

Körülbelül ilyenformán állapította meg *Vörösmarty életrajzá*nak jelentőségét a mű megjelenése után mintegy fél század múlva Beöthy Zsolt is. Gyulai könyvében nemcsak a magyar irodalomtörténetírásnak eladdig legművészbibb termékét látta, hanem egyúttal a tudomány e szakának felfogás és módszer tekintetében előbbrevívójét is. Akár a jellemrajzok élességét vagy az emberi és írói jellemek összefogását vette számba, akár az eszmék és formák

¹ Gyulai Pál: *Zilahy Károly munkái*. 1866. (*Kritikai dolgozatok újabb gyűjteménye*. 1927. 225. l.)

fejlődéstörténetének finom vázolását vagy a kor-
képeknek biztos vonalait figyelte meg, akár az esz-
tetikai értékelés komolyságára és önállóságára gon-
dolt: mindezekben a magyar irodalomtörténetírás
fejlődésének szempontjából annyi újságot és erede-
tiséget s Toldy után is annyi haladást talált, hogy
— saját szavai szerint — Gyulai *Vörösmartyjánál*
szébb könyvet ezen a téren már aligha várhatott.¹

Úgy tetszik, mintha Gyulai azt a művészi iro-
dalomtörténetírást, melyet *Vörösmarty életrajzában*
a fejlődés legmagasabb fokára emelt, főképp a XIX.
századi magyar irodalom magyarázatára találta
volna fel, hiszen eddigi magyar irodalomtörténeti
tanulmányainak ez szolgált főtárgyául. Mesteri al-
kalmazást nyert fejlett irodalomtörténeti módszere
akkor is, mikor elhúnyt kortársairól mondott em-
lékbeszédeivel a XIX. századi magyar irodalom-
történetet egészítette ki. Ekkor már emlékbeszédei
mind többet veszítettek szónokias jellegükből s
mindinkább művészi jellemrajzokká alakultak át,
melyeknek szellemét vagy a rokonérzés vagy a tisz-
telet pátosza hatotta át.

Az első ilyfajta emlékbeszédet Gyulai 1870.
nov. 7-én Pákh Albertről a M. T. Akadémia összes
ülésén mondta s benne egyik legművészbibb írói arc-
képét alkotta meg. A rokonérzés, mely az arcképfes-
tőt oly hathatósan szokta segíteni munkájában, az
ő kutató tekintetét is élesebbé tette. Egymásután fe-
dezte fel barátjának jellemében az egyéni vonáso-

¹ Beöthy Zsolt: *Írói életrajzaink. (Romemlékek. 1923.*
I. 346., 347. l.)

kat: kedélyvilágában a gúny erős ösztönét s az époly erős emberszeretetet, írói munkásságában a humorba olvadt szatírárt s a beteg lapszerkesztőnek törhetetlen erélyét. Az arányos elrendezés, a sokszor szinte novellába illő elbeszélés, valamint a bensőséges hang, mint a szónoki megindultság jele, csak fokozta a művészi hatást, a találó rajz pedig, mely az elnyomatás korának magyar irodalmi életét híven tükrözte vissza, a visszaemlékezésnek irodalomtörténeti jelentőségét emelte. A beszéd újszerűsége hamar szemébe tűnt az irodalmi műbírálatnak. A rendkívüli hatásról, a zsúfolt padsorokról s a közönség megindultságáról a Fővárosi Lapokban Beöthy Zsolt, az *Akadémiai levelek* írója adott számot. Gyulai beszédének a „remek“ jelzőt adta, majd megállapította róla, mennyire nem hasonlított a megszokott akadémiai emlékbeszédekhez, mennyire hiányzott belőle mind a szónoki szóvirág, mind az életrajzi adatok halmozása, s mégis mennyire feltárta hősenek egész kedély- és gondolatvilágát.¹

Már nagyobb szerű értékmegállapításra nyújtott alkalmat Gyulainak Eötvös József báróról mondott emlékbeszéde a Kisfaludy-Társaságnak 1872. febr. 11-i közülésén. Egy nagyarányú államférfiúi és regényírói pálya eredményeiről kellett egységes jellemrajz keretében ítéletet mondania, s ő mesteri kézzel alakította művének anyagát. Az államférfiúban azoknak az eszméknek kezdeményezőjét rajzolta, melyeket mások valósítottak meg; hasonló

¹ B—y: *Akadémiai levelek*. Fővárosi Lapok. 1870. 248. (nov. 9.) sz.

képen a költőben is inkább a gondolat, mint a forma emberét látta. Ily összefoglaló gondolattal tükröztette vissza az államférfiú eszméit a költő alkotásai-ban, úgyhogy inkább az egyéni, mint a világirodalmi fejlődés története érdekelte. Beszédéből hiányzott az a vonzó líraiság, mely Pákról szóló emlékbeszédén ömlött el, de ezt bőven pótolta a kegyelet és hűség összhangja. Rá is alkalmazhatnók a következő megjegyzést, mellyel épen Gyulai jellemezte egykor Eötvös József br. emlékbeszédeit: „Kegyelete csak a valódi érdemekhez fordult s a személy tiszteletét az eszmék kultuszává emelte“.¹ Nem csoda, ha a Fővárosi Lapok tárcacikkírója csak magasztalással írt Gyulai emlékbeszédéről, s ha Toldy Ferenc a közülést követő közös ebéden lelkesen éltette Gyulait, a nap hőjét.²

Mennyire izgathatta az ifjabb írónemzedék becsvágását az a művészi irodalomtörténetírás, mellyel Gyulai egymásután aratta fényes sikereit! Ézentúl szabadon érvényesült az irodalomtörténet-író képzelete a jellemrajzban, költői érzéke az esztetikai elemzésben, mozgékony szelleme a változatos előadásmódban. Még inkább csábíthatta az ifjúságot az a mód, mellyel Gyulainak irodalomtörténet-írói művészete a nagyközönség érdeklődését napról-napra jobban meghódította. Így kerültek az irodalomtörténet újabb munkásai mindinkább Gyulai vonzókörébe. Feltűnt már az irodalomban Gyulainak nagytehetségű tanítványa, Beöthy Zsolt, s aki

¹ Gyulai Pál. *Eötvös emlékbeszédei*. 1868. (*Kritikai dolgozatok újabb gyűjteménye*. 1927. 254. l.)

² Fővárosi Lapok. 1872. 34. (febr. 13.) sz.

nem régiben még a pesti református gimnáziumban lelkesült Gyulai előadásaiért, az most mint az *Akadémiai levelek* írója a mesternek irodalmi eszméi mellett tett hitet a Fővárosi Lapokban. Ekkor jutott Gyulai szorosabb kapcsolatba Závodszy Károlylyal is, ki később „Széchy Károly“ néven foglalta el Gyulainak egyetemi tanári székét. Ő ajánlotta a Kisfaludy-Társaságnak, hogy az 1872. dec. 15-i Bessenyei-ünnep alkalmából adja ki a fiatal irodalomtörténetírónak Bessenyei-tanulmányát.¹ Mindez a magyar irodalomtörténetírás új korszakának jele. Valóban még Toldy Ferenc életében a hetvenes évek elején megkezdődött az a nagy irodalomtörténetírói mozgalom, mely Gyulai szellemének bélyegét hordta magán, s melyet Császár Elemér éppen azért *A magyar irodalomtörténet százéves fejlődésében* joggal nevezett Gyulai korának.²

¹ Lásd a Kisfaludy-Társaság 1872. szept. 25-i, okt. 30-i, dec. 28-i üléseinek jegyzőkönyveit. — Fővárosi Lapok. 1872. 221. (szept. 27.), 251. (nov. 1.), 287. (dec. 14.) sz.

² Császár Elemér: *A magyar irodalomtörténet százéves fejlődése*. 1928. 10. l.